

*А.С.Голубов,
ад'юнкт каф. кримінального процесу
Нац. ун-ту внутр. справ;
Т.В.Омельченко,
ад'юнкт каф. кримінального процесу
Нац. ун-ту внутр. справ*

ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАХИСНИКА У СПРАВАХ ПРО ЗЛОЧИНИ НЕПОВНОЛІТНІХ

Конституцією України в ст.59 передбачено, що кожний громадянин має право на правову допомогу. Ця вимога Основного Закону знайшла відповідний прояв у Кримінально-процесуальному кодексі (КПК) щодо підозрюваного та обвинуваченого, які мають змогу реалізувати це право у повному обсязі. КПК у ст.21 наголошує на тому, що цим учасникам процесу «забезпечується право на захист», крім того, він закріплює обов'язок посадових осіб «роз'яснити цим учасникам їх право мати захисника та скласти про це протокол...» У інших нормах міститься багато положень, спрямованих на реалізацію змісту ст.21 КПК та забезпечення реального захисту прав цих учасників. Такий порядок свідчить про велику увагу законодавця, пов'язану із захистом прав особи у кримінальному процесі. Закон також досить повно визначає всі питання, пов'язані з участю захисника на попередньому слідстві та під час судового розгляду справи, і наділяє його широким колом прав для проведення діяльності по захисту підозрюваного та обвинуваченого.

Виконання захисником покладених на нього обов'язків та особливості його діяльності значною мірою залежать від досвіду та знань, якими він володіє. Але не остання роль належить і тому фактору, у якій справі чи категорії справ він виконуватиме свої функції, тобто від особливостей конкретного злочину або від особливостей суб'єкта злочину.

Скоєння злочинів неповнолітніми являє собою велику проблему, бо формування у цьому віці негативних якостей особистості, їх несвоєчасне виявлення та ліквідація можуть стати у майбутньому основою для скоєння інших злочинів, часто ще більш тяжких, ніж попередні. Можливість реально вплинути на неповнолітнього правопорушника засобами кримінального судочинства повинна використовуватися у кожному випадку розслідування злочинів по цих справах. Також за всім враховуються особливості суб'єкта злочину, який має певну специфіку. Враховуючи це, законодавець передбачив певне розширення процесуальної форми при провадженні по цій категорії справ, яке передбачено главою 36 КПК. Вона доповнює загальний порядок розслідування кримінальних справ тими процесуальними вимогами, викликаними притаманними цій категорії суб'єктів особливостями, які забезпечують найбільш повну реалізацію завдань кримінального судочинства щодо неповнолітніх.

Відповідно до цього діяльність захисника по захисту неповнолітніх-підозрюваних та обвинувачених повинна будуватися з урахуванням як

існуючих загальних процесуальних вимог, так і з урахуванням тих додаткових вимог, які існують при провадженні у справах про злочини неповнолітніх, а також суб'єктивних особливостей, притаманних цим учасникам кримінального процесу. Спробуємо дати коротку характеристику участі захисника, при провадженні у справах про злочини скоєні цією групою суб'єктів з урахуванням специфіки їх процесуального становища.

Особливості провадження справ щодо неповнолітніх та здійснення захисту по цій категорії можна поділити на дві групи. І це правильно відзначається в літературі. Першу - складають вікові та психофізичні характеристики суб'єкту злочину, а до другої належать особливості процесуального статусу, закріплені в законодавстві. Тому захисник цих осіб повинен мати їх на увазі та ефективно використовувати їх при здійсненні своєї функції.

Підкреслимо, що до вікових та психофізичних особливостей можна віднести такі, котрі не дозволяють неповнолітнім у повній мірі сприймати свою поведінку та поведінку інших, що викликано недостатнім життєвим досвідом, схильністю до наслідування, відсутністю самокритичного ставлення до своїх вчинків та вчинків інших, бажання показати себе «героєм» перед іншими тощо. Захисник повинен враховувати це та давати їм у їх сукупності відповідну оцінку. Це потрібно, перш за все, для встановлення психологічного контакту з підзахисними, а також для більш глибокого розуміння причин та мотивів їхньої поведінки. Тому він повинен отримати якомога більше даних про особистість підзахисного та використати їх для проведення якісного та ефективного захисту. Ці дані він може отримати як процесуальними засобами, так і позапроцесуальними (бесіди з підзахисним, його батьками, знайомими та інші). До того ж, більшість обставин, що характеризують особливості першої групи, входять до предмету доказування, і тому захисник має змогу дослідити їх у всій їх повноті.

Другий вид особливостей, на нашу думку, впливає із процесуального становища неповнолітнього підозрюваного та обвинуваченого і встановленою процесуальною формою провадження справ про злочини неповнолітніх. До цього виду особливостей віднесемо такі:

1) Не прийняття відмови від участі захисника у справах про злочини неповнолітніх. Ця особливість має велике значення, бо забезпечує якомога повний захист прав та інтересів неповнолітнього підозрюваного та обвинуваченого. Відмова від захисника згідно з п.3 ст.46 КПК не може бути прийнята по цій категорії справ. Таке положення надає змогу неповнолітньому користуватися правовою допомогою протягом усього провадження у справі. Також відповідно до КПК захисник вступає до справи у найкоротший час (ст. 44 КПК). Однак є деякі моменти відносно ведення захисту у цих справах, ще не досить чітко врегульовані в законі, наприклад: не вирішені питання відносно того, чиї інтереси повинні враховуватися в разі розходження думок щодо шляхів захисту самих неповнолітніх чи їх законних представників.

2) Обов'язковість попереднього слідства у справах про злочини неповнолітніх. Це дає змогу захиснику провести якісний та ефективний захист на попередньому слідстві та добре підготувати позицію захисту у суді. Як відмічається у відповідних та методичних рекомендаціях, слідство та судовий розгляд справ по цій категорії повинні здійснювати слідчі та судді, які мають певний досвід та знання для провадження по цій категорії, на що захисник повинен звертати увагу.

3) Розширений предмет доказування порівняно із звичайними справами. Цей крок законодавця не є випадковим і свідчить про велику увагу до особи правопорушника, він дозволяє захиснику та іншим учасникам провадження у справі отримати цілісну картину, як щодо особистості неповнолітнього, так і щодо події злочину. Також поряд з цим розширенням законодавець вказує на ті джерела, звідки вказані докази мають бути отримані (ст.433 КПК).

4) Особливості провадження слідчих дій за участю неповнолітнього, зокрема пред'явлення обвинувачення та допит неповнолітнього обвинуваченого. Ці дії повинні проводитися з обов'язковою участю захисника, що дає йому змогу збирати необхідні дані та забезпечувати надійний захист свого підзахисного. До участі в слідчих діях можуть бути залучені лікар, педагог та законні представники, їх, на нашу думку, можна залучати не тільки до участі в допиті, але і в інших слідчих діях.

5) Для більш повного та якісного з'ясування обставин події злочину щодо неповнолітнього справа може бути виділена в окреме провадження, з обов'язковим дотриманням вимог ст.ст. 26, 439 КПК. В кожному окремому випадку захисник повинен з'ясувати доцільність такого рішення і те, чи не вплине воно на ефективність захисту, і діяти відповідно до ситуації. Крім цього, не вирішене питання про процесуальний статус неповнолітнього у справі, із якої його справа була виділена в окреме провадження, а разом з цим і питання участі адвоката у цих справах.

6) Участь законних представників неповнолітнього не тільки сприяє захисту прав неповнолітнього, а й дозволяє захиснику зібрати більше даних про особу правопорушника. Він також повинен забезпечити ефективну участь законних представників у справі, допомагаючи їм реалізувати у необхідних випадках їх права та обов'язки.

7) Особливості застосування до неповнолітнього заходів кримінально-процесуального примусу. У кожному випадку затримання чи застосування запобіжних заходів захисник повинен ретельно перевірити, чи відповідають такі заходи реагування закону та обставинам справи, і в разі невідповідності, вжити необхідних заходів. До того ж, до неповнолітнього може бути застосовано специфічний запобіжний захід - віддання неповнолітнього під нагляд батьків, опікунів, піклувальників або адміністрації дитячої установи, про що захисник не повинен забувати, тобто, застосований за клопотанням захисника - він забезпечує надійний нагляд за неповнолітнім, а також справляє на нього виховний вплив.

8) Можливість залучення до судового розгляду представників комісій та інспекцій у справах неповнолітніх, представників підприємств, уста-

нов та організацій, в яких навчався чи працював неповнолітній, а в разі потреби і представників інших організацій. Якщо суд за власною ініціативою не викличе вказаних осіб, то захисник повинен вжити необхідних заходів для їх виклику до суду, якщо це допоможе веденню захисту.

9) Застосування до неповнолітнього, замість покарання, примусових заходів виховного впливу. Захисник у кожному разі повинен з'ясувати наявність обставин, що дають змогу застосувати такі заходи, і в необхідних випадках заявити клопотання, воно має бути обгрунтоване з наведенням зібраних у справі чи захисником матеріалів.

Отже можна зробити висновок, що участь захисника при провадженні справ про злочини неповнолітніх є важливою гарантією захисту прав та законних інтересів цих осіб у кримінальному судочинстві. Також треба відзначити, що всі особливості пов'язані з участю захисника по цій категорії справ походять не тільки із специфічності ролі та призначення захисника у кримінальному процесі, а, як ми підкресливали раніше, з особливостей процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного та обвинуваченого, який визначається КПК України. Процесуальний статус неповнолітніх підозрюваних та обвинувачених хоча і базується, більшою частиною, на загальному процесуальному становищі підозрюваного і обвинуваченого, але, зважаючи на деякі моменти, закріплені в законі, має певні розрізнення. Ці розрізнення знаходять свій прояв у більшій деталізації їхніх прав та встановленні більших гарантій їх забезпечення. Як нами підкреслювалося раніше, це викликано недостатньою соціальною та фізіологічною зрілістю неповнолітніх, що й було враховано законодавцем, а також тим, що завдяки кримінально-процесуальним заходам можна справити необхідний виховний вплив на неповнолітніх правопорушників з метою їх виправлення та запобігання скоєння злочинів у майбутньому.

Подальший розвиток розслідування справ про злочини неповнолітніх, як ми вважаємо, повинен йти шляхом зростання виховного впливу на неповнолітніх, забезпечення захисту їх прав та законних інтересів, активізації ролі законних представників, забезпечення механізму контролю за діяльністю захисника по цій категорії справ, зростання попереджувальної ролі державних органів та посадових осіб у боротьбі зі злочинністю неповнолітніх та більш широкого залучення у цю сферу представників відповідних державних та громадських організацій.

Надійшла до редколегії 20.03.2001р.